

Razvoj ekoturizma u uslovima pandemije: slučaj planine Zlatibor u Srbiji

Developing Ecotourism in a time of Pandemic: The Case of the Zlatibor Mountain, Serbia

Sanja Božović^{1}, Kristina Košić², Danijela Vukočić³*

^{1,3}Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Prirodno-matematički fakultet, Ul. Lole Ribara 29, 38220 Kosovska Mitrovica, Srbija /
University in Priština-Kosovska Mitrovica, Faculty of Sciences, Lole Ribara 29, Kosovska Mitrovica, Serbia

²Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Trg Dositeja Obradovića 3, 21000 Novi Sad, Srbija /
University of Novi Sad, Faculty of Science Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Trg Dositeja Obradovica 3, 21 000 Novi Sad, Serbia

*Autor za prepisku / Corresponding author

Rad primljen / Received: 03.12.2020, Rad prihvaćen / Accepted: 11.05.2021.

Sažetak: Izbijanje COVID-19 je jedna od najuticajnijih i najtragičnijih pandemija modernog doba po život stanovništva i njihovih ekonomija. Turizam je jedan od sektora koji se suočava sa najvećim posledicama. Međutim, moramo analizirati dubinu tih posledica, mere koje je Vlada preduzela za umanjeње posledica i način za oporavak i prevazilaženje posledica. U cilju otpornosti i održivosti turističkog sektora nameću se sledeća istraživačka pitanja. Prvo, koji faktori mogu doprineti da sektor turizma postane dovoljno elastičan da se vrati na put posle COVID-19 i drugo, kako sektor turizma može iskoristiti ovu krizu kao priliku da poprimi održiviji oblik. Ova studija bavi se sagledavanjem posledica COVID-19 na turizam u planinskom delu Srbije, na Zlatiboru, kao i kako je promocija i podsticaj domaćeg turizma (ekoturizma) od strane Vlade uticala na ublažavanje posledica. Cilj studije je da se na osnovu analiza dosadašnjeg stanja izvedu zaključci koji će pratiti dalji tok oporavka ekoturizma u Srbiji.

Ključne reči: pandemija, COVID-19, turizam, ekoturizam, Zlatibor.

Abstract: The COVID-19 outbreak has impacted the modern society in numerous ways, having dramatic, far-reaching effects on people's lives, and economies. Tourism is one of the most affected sectors, experiencing the greatest impacts of the pandemic. However, we need to analyse the extent of these impacts, the measures the Government has taken to lessen these impacts, as well as the ways to overcome the effects of the pandemic, and recover from the current crisis. Moreover, in order to strengthen the sustainability and resilience of the tourism sector, two research questions should be addressed. The first refers to key factors which could make the sector elastic enough to bounce back after the COVID-19 crisis, and the second one refers to the ways the tourism sector could use this crisis as an opportunity to take a more sustainable form. This study discusses the impacts of COVID-19 on tourism in the Zlatibor mountain area in Serbia. In addition, the study observes the effects of the Government initiatives and incentives created to promote the domestic tourism (ecotourism), and mitigate the impact of the pandemic. The purpose of the study is to analyse the current situation of ecotourism in Serbia and gain a better insight into this type of tourism, so as to provide the findings for its further recovery.

Keywords: Pandemic, COVID-19, Tourism, Ecotourism, Zlatibor.

¹ orcid.org/0000-0003-3795-6746, e-mail: sanja.bozovic@pr.ac.rs

² orcid.org/0000-0003-4397-4393, e-mail: kristina.kosic@dgf.uns.ac.rs

³ orcid.org/0000-0002-3139-1070, e-mail: danijela.vukoicic@pr.ac.rs

UVOD / INTRODUCTION

Krajem decembra 2019. godine, sa tržišta morskih plodova Hunan u kineskom gradu Vuhan, dolazi do izbijanja bolesti korona virusa (COVID-19). Kroz nekoliko nedelja od izbijanja zaraze, Svetska zdravstvena organizacija (WHO) je proglasila međunarodno vandredno stanje. Ova zarazna bolest izaziva teške akutne, respiratorne sindrome koronavirusa (SARS-CoV-2) (Nghiem et al., 2020; Wang et al., 2020).

Uticao pandemije koronavirusa imao je globalni karakter na više od 200 zemalja. Pandemija Covid-19, je pored zdravstvenih negativan uticaj imala na socijalne i ekonomske aspekte. Negativan uticaj pandemije Covid-19 uticao je na sve oblike kretanja u turizmu (Gössling et al., 2020; Hale et al., 2020), iz čega je proizašao potpuni zastoj u ovom sektoru. Bilo je pokušaja da se od meseca juna 2020. godine preduzmu različiti naponi, koji bi ponovo pokrenuli ovaj sektor dok UNWTO (2020), smatra da je turizam najteže pogođena grana privrede (Dolnicar and Zare, 2020; Gössling et al., 2020).

Kako bi razumeli koliki je efekat pandemije na turizam, lang i sar. (Yang et al., 2020), razvili su model „nasumične dinamičke opšte uravnoteženosti“ (DSGE). Primena ovog modela na Covid-19 ukazuje pad turističke potražnje kao odgovor na povećan zdravstveni rizik. Većinu dosadašnjih objavljenih radova o uticaju Covid-19 na turističku industriju, možemo definisati kao opisivanja ili mišljenja. Jedno od takvih je izdanje „Turističkih Geografija“, sadrži više od 30 radova o načinima na koje pandemijski događaji utiču na transformaciju turizma i industrije. Takođe su objavljeni radovi u časopisima iz oblasti turizma (Annals of Tourism Research, Journal of Travel Research i Journal of Sustainable Tourism), kao i iz oblasti ekonomije. Metodološkim istraživanjem bavi se svega nekoliko radova, a neki od njih su lang i sar. (2020), Gossling i sar. (2020), međutim, nijedan rad se ne bavi politikom turizma zasnovanoj na dokazima u svetlu krize izazvane Covid-19.

Pod ekoturizmom podrazumevaju se putovanja na manje eksploatisane prirodne destinacije, gde se ističu prirodni ambijenti, stiče znanje o divljini i uživa u lokalnoj kulturi i autentičnosti okruženja destinacije (Lee and Jan, 2019). Može se reći da su održivi turizam i ekoturizam poznati kao sredstva jačanja lokalnog razvoja, sredstva zaštite prirodnog okruženja, tradicije i kulturnog nasleđa u međunarodnim rezolucijama (Carta di Rimini, 2001; European Commission, 2000; European Commission, 2006; European Commission, 2007; WTO, 1995; WTO-UNEP, 2002; CA, Turismo, 1991) i u načnim studijama (Bimonte & Punzo, 2003; Dallari, 2002; Franch et al.,

2007, Godde et al., 2000, Milne and Ateljević, 2001, Neto, 2003; Wells, 1997).

Primenom inovacijskih procesa upravljanja životnom sredinom, uočeno je kao korisno rešenje određenih složenih pitanja održivog razvoja i planiranja lokalnih strategija (European Commission, 2001; van der Hove, 2006; UNECE, 1998; White et al., 2006), posebno kada je integrisana sa naučnom analizom situacije (Behringer et al., 2000; Stirling, 2006). Često se javlja predrasuda postavljanja ekoturizma u kontekst seoskog turizma. Pojam sela se danas veže za pojam zdravog, ekološkog područja, iako selo ni u prošlosti nije postojalo kao održivi predeo, još manje danas pod uticajem globalizacije (Motik and Šimleša, 2007) iz čega proizilazi pogrešno mišljenje da se na principima seoskog života može uspostaviti ekoturizam.

Pregledom relevantne literature, rad ima za cilj da sagleda faktore koji mogu doprineti da sektor turizma bude dovoljno izdržljiv nakon pandemije Covid-19, da segment turizma iskoristi trenutnu kriznu situaciju i poprimi održiviji oblik. Predmet studije je analiziranje posledica pandemije koronavirusa na turizam planinskog dela Srbije (Zlatibor), afirmacija i podsticaj domaćeg turizma od strane državnih vlasti, kao i tok praćenja daljeg razvoja ekoturizma u Srbiji.

1. MATERIJALI I METODE / MATERIALS AND METHODS

1.1. *Prostor istraživanja / Research space*

Prirodni uslovi u Republici Srbiji, pogoduju razvoju svih oblika ruralnog turizma, naročito seoskog, koji obuhvata turističke aktivnosti na selu. Početci seoskog turizma u Srbiji, i bivše SFRJ, datiraju iz sedamdesetih godina 20. veka. Prvi gosti seoskog turizma primeljeni su u selu Devići (Ivanjica). Turizam na selu se sporo razvijao, kontakti i pretraživanje privatnih smeštaja na selima je bilo veoma nepristupačno u našoj zemlji. Ovaj problem rešen je postojanjem sajta (www.selo.rs), koji predstavlja najcelovitiju bazu podataka ruralnog turizma Srbije. Prema podacima Turističke organizacije Ljig, na teritoriji Srbije (2020) aktivno je preko 1000 domaćinstava. S tim da je interesovanje za registraciju domaćinstava, i objekata domaće radinosti u stalnom porastu. Srbija poseduje raznovrsne atraktivne destinacije poput smeštaja u banjama, planinama, vikendicama pored reka i jezera. Ovi turistički objekti, prema Zakonu o ugostiteljstvu, prepoznati su kao objekti domaće radinosti. Oni ne nude usluživanje hrane kao seoska domaćinstva, već samo smeštaj koje nude kvalitet usluga, komfor i interesantne lokacije turističkih destinacija (TO Ljig).

*Posledice COVID-19 na turizam Zlatibora /
Consequences of COVID-19 on the tourism of
Zlatibor*

Prvi meseci pandemije Covid-19, manje su uticali na ovaj segment turizma u negativnom smislu. Povoljnost seoskog turizma je u tome što nije preokupiran velikim brojem radnika, zakupcima, kreditima i kamatama, što mu daje mogućnost da se ponovo lako pokrene. Malo rizika u poslu dovodi do lakšeg prilagođavanja promene tražnje, dok se turizam na selu suočava sa infrastrukturnim i drugim problemima, koje masovni turizam nema (TO Ljig).

Da je turizam na selu odolevao pandemiji možemo zaključiti iz činjenica da su selu oživela u tom periodu, mnogi su doputovali iz grada na selo u zdraviju sredinu. Covid-19 je napravio veliku transformaciju u turističkoj industriji, sa velikih manifestacija, gradskog turizma i drugih atraktivnih turističkih destinacija turisti su se preusmerili na domaći turizam zasnovan na prirodi (www.slobodna evropa).

*Promocija i podsticaji domaćeg turizma kao šansa
razvoju ekoturizma na Zlatiboru / Promotion and
incentives of domestic tourism as a chance for the
development of ecotourism on Zlatibor*

Vlada Republike Srbije je preduzela niz mera za ublažavanje posledica COVID-19 na sektor turizma. Pored podrške za zaposlene i izdvajanja za turističke agencije i ugostitelje, iz budžeta Ministarstva turizma i Ministarstva poljoprivrede, izdvojena su sredstva za promociju i aktivnosti udruženja u turizmu. Raspisan je konkurs IPARD 2 programa, Mera 7, Ministarstva poljoprivrede, sa izostajanjem nacionalnih mera za ruralni turizam za period 2020. godine. Prema Konkursu Mera 7 IPARD 2 programa, registrovati se mogu sva seoska turistička domaćinstva, domaće radinosti, hoteli, moteli, kampovi, svi nosioci smeštaja koji ne prelaze 30 ležaja. Jedna od prednosti ova baze je da organi ruralnog turizma u ovu evidenciju unose podatke o korisnicima usluga. Skupština Srbije izglasala je 6. maja ukidanje vandrednog stanja, uvedenog 15. marta u cilju sprečavanja širenja korona virusa. Posle dva meseca, stvorili su se uslovi da se svakidašnjica postepeno vraća u običajne tokove, naravno uz vandredne mere koje su proglašene u okviru epidemije (www.selo.rs.).

Kako bi se ublažile posledice po privredu, uključujući turizam, ministarstvo je izdvojilo dve milijarde dinara za turističke vaučere u Srbiji. Ova značajna akcija turističkih vaučera je naročito značajna jer se time delimično nadomestio manjak stranih gostiju. Osim u banjama i planinama, vaučeri su se koristili i u većim gradovima, Beogradu i Novom Sadu.

Vaučeri koji služe za subvenciono korišćenje usluga smeštaja u ugostiteljskim objektima namenjeni su penzionerima, nezaposlenima, radnicima sa manjim primanjem od 70 hiljada dinara i studentima (TO Ljig). Na samom početku pandemije nisu se pominjale mogućnosti korišćenja vaučera u ruralnim sredinama, odnosno domaćinstvima koji se bave seoskim turizmom (www.slobodna evropa). Međutim, seoska gazdinstva u Srbiji beleže rast interesovanja od kada je proglašena epidemija korona virusa. Seoski turizam treba iskoristiti šansu za dalji razvoj turizma posle pandemije. Turistima pored dobre hrane i čistog vazduha treba nuditi i druge usluge, poput aktivnog odmora. Animacijom je važno prirodne i antropogene turističke resurse aktivirati kroz seoski turizam. Seoski turizam u Srbiji još uvek nije razvijen prema svojim mogućnostima. Prema podacima Ministarstva za trgovinu i turizam, procenjena je šteta u turizmu Srbije za pet meseci, koja iznosi blizu 300 miliona evra. Hotelijeri procenjuju gubitke na 230 miliona evra, a agencije između 50 i 70 miliona evra (www.slobodnaevropa).

1.2. Metodologija / Methodology

Metodologija istraživanja usklađena je sa ciljevima i zadacima. Istraživanje se sastoji od dva dela. U prvom delu su korišćeni statistički podaci (Republički zavod za statistiku, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020) za promet broja turista i ostvarenih noćenja, za period od 2010. do 2020. godine, za planinski turizam na prostoru Zlatibora. Analizom ovih podataka sagledavamo dubinu posledica COVID-19 na turizam na Zlatiboru. Drugi deo se odnosi na terenska istraživanja, koja se baziraju na anketi, na čije su pravo imali građani Republike Srbije sa više od 18 godina. Obrada podataka je kreirana na softveru IBM SPSS Statistics br. 21, programu koji učitava podatke, izvodi analize i daje ispis rezultata. Anketni upitnici su prikupljeni u periodu od januara do aprila meseca 2021. godine. Broj ispitanika bio je 250, a od toga je 244 važećih anketnih upitnika, koji su korišćeni za izračunavanje važnosti parametra (oblika turizma i motiva za turistička kretanja u ekoruralnim destinacijama). Od 244 anketnih upitnika 68 je prikupljeno direktnim intervjuisanjem, dok je 156 prikupljeno elektronskim putem. Anketa se sastoji od četiri seta pitanja: demografske karakteristike učesnika, iskazana prednost obliku turizma pre pandemije korona virusa, u toku pandemije i važnost motiva pri odabiru ekoturističke destinacije.

Set demografskih pitanja obuhvata: pol, starosnu grupu, obrazovanje ispitanika i prihode iskazane u dinarima. U drugom i trećem setu turisti su iskazali prednost pri odabiru oblika turizma pre pandemije korona virusa i u vreme pandemije. Iska-

zana vrednost se odnosila na: gradski, planinski, banjski, seoski i manifestacioni turizam, na skali od 1 do 5 (od niskih do visokih), a zbog lakšeg računanja date su vrednosti od 0.2 do 1.0. Ako je više ispitanika to dopinasi boljim finalnim rezultatima. Izmerena vrednosti svakog ranga izračunata je sledećom formulom:

$$R_i = (MAX(i) + 1 - i) / \Sigma I \quad (1)$$

gde je i redni broj ranga, a tabela 1 objašnjava vrednost za svaki rang koji je od važnosti za izračunavanje vrednosti kod parametra (oblika turizma).

Tabela 1 - Iskazana vrednost za rang parametra / Table 1 - Expressed value for rank parameters

Rang	Rang 1	Rang 2	Rang 3	Rang 4	Rang 5
Vrednost	0,07 [1/15]	0,13 [2/15]	0,2 [3/15]	0,27 [4/15]	0,33 [5/15]

* Kumulativna vrednost ranga: 1+2+3+4+5=15

Važnost parametra izračunata je sledećom formulom:

$$W_{ji} = \Sigma(F_{ji} * R_i) / N \quad (2)$$

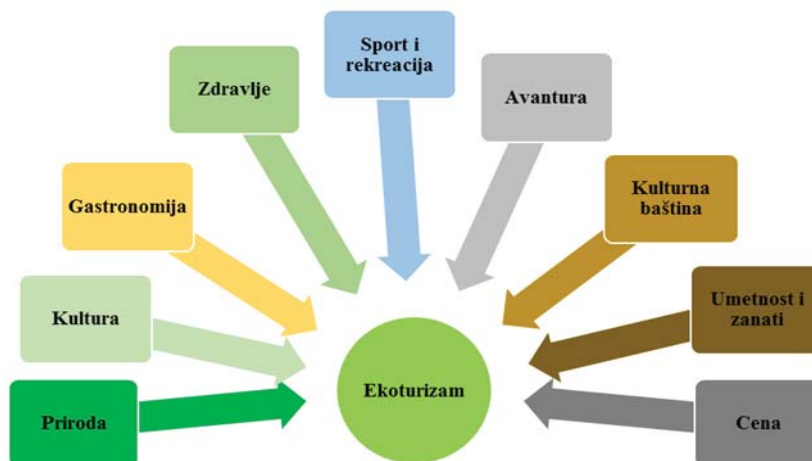
gde je i redni broj parametra, F_i broj pojavljivanja i N broj ispitanika (veličina uzorka). Važnost subindikatora prikazana je u Tabeli 4.

Motivi koji su analizirani pri odabiru ekorutalne destinacije prikazan su na slici 1. Ispitanici su svoj stav o navedenim motivima iskazali na skali od 1 do 9. Izmerena vrednost za izračunavanje svakog ranga za navedene motive prikazana je u tabeli 2. Za izračunavanje važnosti motiva primenjena je formula 2, a rezultati važnosti su prikazani u tabeli 6.

Tabela 2 - Iskazana vrednost za rang parametra / Table 2 - Expressed value for rank parameters

Rang	R1	R2	R3	R4	R5	R6	R7	R8	R9
Vrednost	0,02	0,04	0,07	0,09	0,11	0,13	0,16	0,18	0,20

* Kumulativna vrednost ranga: 1+2+3+4+5+6+7+8+9=45

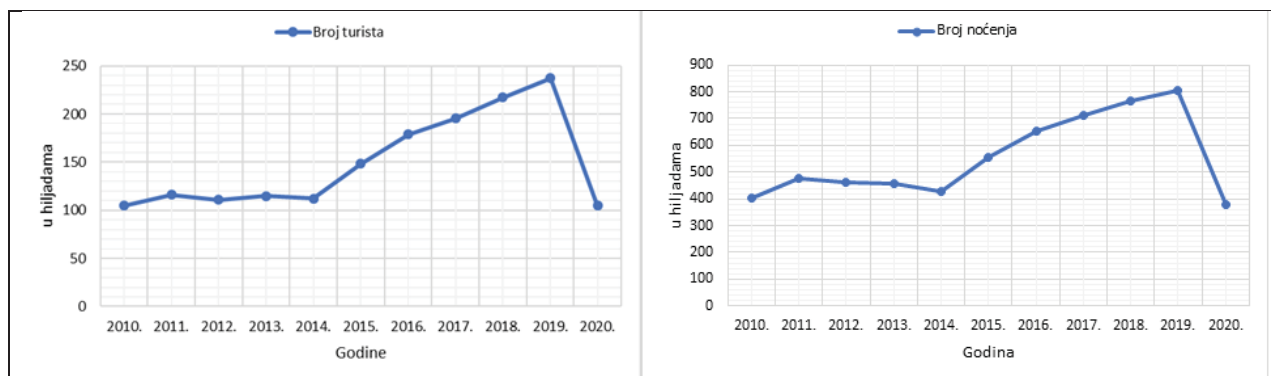

Slika 1 - Motivi u ekoruralnum destinacijama / Figure 1 - Motifs in ekoruralnum destinations

2. REZULTATI I DISKUSIJA / RESULTS AND DISCUSSION

Na osnovu analize rezultata istraživanja koji su zasnovani na statističkim podacima, izvodi se zaključak da je korona virus u 2020. godini ostavila dubok trag na sektor turizma u Zlatiborskom okrugu. Sa maksimalnog trenda rasta broja turista u 2019. godini, trend pada na nivo iz 2010. godine (Slika 2a). U martu i aprilu mesecu 2020. godine turista gotovo

da nije bilo, a od maja meseca sve je podređeno domaćem turizmu zasnovanom na prirodi, gde je Zlatibor postao najpopularnija turistička destinacija u Srbiji. Boravak turista je znatno kraći što se direktno odrazilo na ukupan broj ostvarenih noćenja, ispod 400 hiljada (Slika 2b). Vreme oporavka za sektor turizma je spor, a dosadašnje analize su pokazale da će se turizam u ekoruralnim sredinama nešto brže vratiti na period pre pandemije u odnosu na druge oblike turizma.

Slika 2 - Broj ostvarenih turista i noćenja na Zlatiboru za period od 2010. do 2020. godine

Figure 2 - Number of realized tourists and overnight stays on Zlatibor for the period from 2010 to 2020.

U Tabeli 3 prikazana je demografska statistika anketnih ispitanika, koja se bazira na podacima o polu, starosti, nivou obrazovanja i prihodima. Od ukupnog broja anketiranih, žene su činile 60,7%, a muškarci 39,3%. Najveći broj bio je starosne dobi od 18 do 29 godina (77%), zatim od 30 do 49 godina (16,4%), a najmanji procenat anketiranih ispitanika je sa 50 i više godina (6,6%). U poređenju s obrazovanjem, 60,7% bilo je sa fakultetom, 36,2% sa srednjom školom, 9,8% sa master diplomom, a 3,3% s doktoratom. Ako visinu prihoda kod ispitanika uporedimo s nivom obrazovanja zaključujemo da na prihode ne utiče nivo obrazovanja. Najveći broj ispitanika je s visinom prihoda od 10 do 30 hiljada (41%), zatim s manje od 10 hiljada dinara (21,3%), a na trećem mestu su oni s prihodima većim od 50 hiljada dinara (19,7%).

Sa rednim brojem svih parametara, formula (2) korišćena je za izračunavanje vrednosti parametara (oblika turizma). Tabela 4 prikazuje rezultate.

Kao što se vidi u tabeli 5, pre pandemije korona virusa najvišu vrednost je imao planinski turizam, zatim banjski, seoski, gradski, dok je manifestacioni imao najmanju vrednost. U vremenu pandemije korona virusa prethodne vrednosti su se značajnije izmenile. Iz rezultata vidimo da je vrednost kod planinskog oblika turizma dobila na značajnosti, dok je seoski turizam u značajnijoj prednosti u odnosu na vreme pre pandemije, pa je zauzeo drugo mesto na listi popularnosti kod turista (ispitanika). Iskazana vrednost kod banjskog turizma gotovo da je nepromenjena, a gradski i manifestacioni turizam su sa najnižom vrednošću.

Tabela 3 - Demografske karakteristike ispitanika

Table 3 - Demographic characteristics of respondents

		Ukupno (N=244)	
		N	Procenat (%)
Pol	Muški	96	39,3
	Ženski	148	60,7
Starost	od 18-29 godina	188	77
	30-49 godina	40	16,4
	50 i više godina	16	6,6
Nivo obrazovanja	Srednje	64	26,2
	Fakultet	148	60,7
	Master	24	9,8
	Doktor nauka	8	3,3
Prihodi	Bez primanja	20	8,2
	< 10000	52	21,3
	10000-30000	100	41,0
	30000-50000	24	9,8
	> 50000	48	19,7

Tabela 4 - Rang i vrednost oblika turizma pre pandemije korona virusa i u toku pandemije
Table 4 - Rank and value of forms of tourism before the corona virus pandemic and during the pandemic

Rang i vrednost oblika turizma pre pandemije korona virusa						
Oblik turizma (F)	Rang (R)					Vrednost (W)
	R1	R2	R3	R4	R5	
Gradski (F1)	72	28	56	32	56	0,193
Planinski (F2)	20	44	56	52	72	0,230
Banjski (F3)	24	52	52	68	48	0,218
Seoski (F4)	44	40	52	52	56	0,211
Manifestacioni (F5)	36	64	60	60	24	0,191
Ukupna vrednost						1,03
Rang i vrednost oblika turizma u toku pandemije korona virusa						
Gradski (F11)	60	76	32	56	20	0,172
Planinski (F12)	12	36	44	72	80	0,245
Banjski (F13)	12	48	92	72	20	0,209
Seoski (F14)	44	12	44	44	100	0,239
Manifestacioni (F15)	108	52	32	16	36	0,151
Ukupna vrednost						1,00

Tabela 5 - Popularnost oblika turističkog kretanja pre pandemije korona virusa i u toku pandemije
Table 5 - The popularity of forms of tourist movement before the corona virus pandemic and during the pandemic

Redni broj	Oblik turizma			
	Pre pandemije	vrednost	U toku pandemije	vrednost
1	Planinski	0,230	Planinski	0,245
2	Banjski	0,218	Seoski	0,239
3	Seoski	0,211	Banjski	0,209
4	Gradski	0,193	Gradski	0,172
5	Manifestacioni	0,191	Manifestacioni	0,151

Iz prethodnih rezultata vidimo da su oblici turizma zasnovani na prirodnim vrednostima dobili na popularnosti, pa se značajna prednost daje planinskom i seoskom turizmu. Ovi oblici turizma trenutno stanje vide kao šansu da ostanu prioritetni kod domaćih i stranih turista i nakon pandemije. Iz svega se nameće potreba za izgradnjom dodatne turističke infrastrukture na prostorima gde je ona nedovoljna, kao i za promocijom destinacija. Ono što je posebno važno je da destinacije vode računa o održivom planu razvoja, što je ključ za opstanak trenutne popularnosti.

U tabeli 6. ispitanici su iskazali važnost kod motiva pri odabiru ekoruralne turističke destinacije. Šetnja u prirodi i zdravlje su osnovni motiv kretanja turista prema ruralnim sredinama na Zlatiboru. Motivi koji bi u budućnosti morali imati bolju promociju kako bi i njihova značajnost bila veća su gastronomija kao i umetnost i zanati po kojima je Zlatibor tradicionalno poznat.

Tabela 6 - Važnost motiva za ishod odabira ekoruralne destinacije

Table 6 - The importance of the motive on the outcome of the choice of ecotoural destination

Redni broj	Motiv	Važnost
1	Priroda	0,160
2	Zdravlje	0,146
3	Avantura	0,132
4	Kultura	0,126
5	Cena	0,122
6	Kulturna baština	0,117
7	Sport i rekreacija	0,111
8	Gastronomija	0,108
9	Umetnost i zanati	0,091

ZAKLJUČAK / CONCLUSION

Ova studija je pokazala da je pandemija korona virusa imala veliki uticaj na seoski turizma na prostoru Zapadne Srbije, posebno prostora Zlatiborske regije. Na osnovu rezultata sprovedene studije možemo dati neke zaključke. Rezultati istraživanja daju uputstva za dalji tok razvoja turizma u ekoruralnim sredinama na Zlatiboru uz održivi razvoj. Rezultati potvrđuju izvesne razlike u zlatiborskim seoskim destinacijama u predpandemijskom periodu i u vremenima izazova izazvanih pandemijom korona virusom. Nalazi sugerišu da se iz faze preživljavanja može preći u fazu ubrzanog razvoja turizma u ekoruralnim turističkim destinacijama. Zapravo, moguće je da će ova kriza unaprediti razvoj domaćeg turizma uz poboljšanje kvaliteta turističkih usluga na selu. Ova studija predstavlja uvod u istraživanja turizma u seoskim sredinama, a buduće studije će imati za cilj otkrivanje dugoročnih promena u seoskom turizmu.

LITERATURA / REFERENCES

- [1] Behringer J., Buerki R., Fuhrer J., (2000), Participatory integrated assessment of adaptation to climate change in Alpine tourism and mountain agriculture, *Integrated Assessment*, 1, 331-338.
- [2] Bimonte S., L. Punzo (Eds.), (2003), *Turismo, sviluppo economico e sostenibilità: Teoria e pratica*, Protagon, Siena.
- [3] Carta di Rimini per il turismo sostenibile, (2001), Rimini, Italy. <http://www.provincia.rimini.it/turismo/conferenza/testi/carta/copertina.htm>, Pristupljeno 28.03.2021.
- [4] CA, Turismo, (1991), *Convenzione delle Alpi*, protocollo Turismo, 1991.
- [5] Dallari F., (2002). *I sistemi locali di offerta turistica e le politiche di sviluppo locale Turismo e crescita produttiva: Fattori locali e competitività del territorio*, Patron, Roma
- [6] Dolnicar S., Zare S. (2020), COVID-19 and Airbnb: Disrupting the disruptor, *Annals of Tourism Research*, 83, 102961, doi.org/10.1016/j.annals.2020.102961
- [7] European Commission, Lisbon strategy (2000), http://europa.eu/lisbon_treaty/index_en.htm
- [8] European Commission, European governance. A white paper (2001) COM(2001) 428 (final)
- [9] European Commission Communication of the commission: Agenda for a sustainable and competitive European tourism (2007), COM (2007) 621 (def)
- [10] Franch, M., Martini, U., Barbera, M. S., Parisi, G. (2007). Lo sviluppo dell'eco-turismo come opportunità di riposizionamento strategico e di innovazione dell'offerta: uno studio di caso in una destinazione turistica matura. Proceedings of the conference "5th International congress marketing trends", Paris, 26-27 January 2007.
- [11] Godde P.M., Price M.F., Zimmermann F.M. (Eds.), (2000) *Tourism and development in mountain regions*, CABI Publishing, Oxon
- [12] Gössling S., Scott D., Hall C.M. (2020), Pandemics, tourism, and global change: A rapid assessment of Covid-19, *Journal of Sustainable Tourism* 29(1), doi: 10.1080/09669582.2020.1758708
- [13] Hale T., Webster S., Petherick A., Phillips T., Kira B., (2020), Oxford covid-19 government response tracker, Blavatnik School of Government, <https://www.bsg.ox.ac.uk/sites/default/files/2020-05/BSG-WP-2020-032-v6.0.pdf>, Pristupljeno 22.03.2021.
- [14] Lee T.H., Jan F.H., (2019), Can community-based tourism contribute to sustainable development? Evidence from residents' perceptions of the sustainability, *Tourism Management*, 70, 368-380
- [15] Milne S., Ateljevic I., (2001), Tourism, economic development and the global-local nexus: theory embracing complexity, *Tourism Geographies*, 3 pp. 369-393
- [16] Motik B., Šimleša D. (2007), *Zeleni alati za održivu revoluciju*, Zagreb: ZMAG i Što čitaš
- [17] Neto F., (2003), A new approach to sustainable tourism development: moving beyond environmental protection, *Natural Resources Forum*, 27 pp. 212
- [18] Nghiem L.D., Morgan B., Donner E., Short M.D., (2020), The COVID-19 pandemic: considerations for the waste and wastewater services sector, *Case Stud. Chem. Environ. Eng.*, 1, 100006.
- [19] Republički zavod za statistiku, Mesečni statistički bilten 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020.
- [20] Stirling A., (2006), Analysis, participation and power: justification and closure in participatory multi-criteria analysis, *Land Use Policy*, 23, 95-107.
- [21] TO Ljig, Turistička organizacija Ljig, <http://turisticka.org/ljig/> Pristupljeno 02.04.2021.
- [22] United Nation Economic Commission for Europe (UNECE). (1998). Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters. Aarhus, Denmark, June 25, 1998, Fourth ministerial conference in the "environment for Europe" process.
- [23] UNWTO, International tourist arrivals could fall by 20–30% in 2020 (2020)

- <https://www.unwto.org/news/international-tourism-arrivals-could-fall-in-2020>, Pristupljeno 23.03.2021.
- [24] van der Hove, S. (2006), Participatory approaches to environmental policy making: the European commission climate policy process as a case study, *Ecological Economics*, 33, 457-472.
- [25] Wang C., Pan R., Wan X., Tan Y., Xu L., Ho C.S., Ho R.C., (2020), Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China, *Int. J. Environ. Res. Publ. Health*, 17, 1729
- [26] Wells M., (1997), Economic perspectives on nature tourism, conservation and development, Environment Department Paper No. 55 (Environmental Economics Series), World Bank, Washington DC.
- [27] White V., McCrum G., Blackstock K.L., Scott A., (2006), *Indicators and sustainable tourism: Literature review*, The Macaulay Institute, Aberdeen
- [28] WTO, UNEP, Unesco, (1995). *EU Lanzarote charter for sustainable tourism*.
- [29] WTO-UNEP, (2002), *Québec declaration on eco-tourism* (2002), Quebec (CA), 19-22/05/2002.
- [30] Yang Y., Zang H., Chen X., (2020), Coronavirus pandemic and tourism: Dynamic stochastic general equilibrium modeling of infectious disease outbreak, *Annals of Tourism Research*, 83, 102913.
- [31] www.selo.rs. Pristupljeno 01.04.2021.
- [32] www.slobodnaevropa.org/a/30585691.html. Pristupljeno 02.04.2021.